

Hagyomány az eredet távlatából (Gulyás Pál irodalomszemlélete)

Egy ilyen alcímet választó értekezés aligha kerülheti el két előzetes kérdés megválaszolását. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy egy szövegtörzset mely jelentéselemei olvashatók irodalomról tett kijelentéseként. Bizonyára figyelembe kell venni azokat, amelyek a nyelv státusát, mű és alkotó kapcsolatát, az irodalmi kánonokat, az esztétikai érték mibenlétét, a történetiséget, kultúrák és irodalmak viszonyát érintik. Jelen dolgozat ezek közül csak néhányat fog értelmezni. A második kérdés arra vonatkozhat, milyen műfajú írások vizsgálhatók egy szerzői névhez kötődő irodalomszemlélet kutatásakor. Amennyiben egyrészt a szövegek létmódját szövegtörzseti relációk kölcsönhatásaként gondoljuk el, másrészt mű és kommentár státusát dinamikus alakzatként értjük, akkor nemcsak értekező prózai művekből olvashatók ki nyelv-, hagyomány- és kultúraszemléleti kijelentések. Előre kell azonban bocsátanom, hogy bár ebből a szempontból is számos tanulsággal szolgálhatnának, Gulyás Pál esszéi és kritikái mellett verseit nem vonom be az értelmezés terébe.

Az itt most nem igényel különösebb bizonyítást, hogy Gulyás Pál mind önértelmezéseiben,¹ mind a recepciótörténet megállapításaiban a népi írók mozgalmához tartozóként jelenik meg.² A népi mozgalom felemelkedése bizonyára szoros kapcsolatban van a húszas, harmincas években megjelent politikai, szociális és esztétikai válságjelenségekkel. A századforduló modernista, majd avantgarde törekvéseivel szemben az európai művészet-, illetve gondolkodástörténetben ekkor megerősödött a hagyományhoz, a múlt értékeihez való visszafordulás igénye.³ A klasszikus-modern tradíció válságára az individualitástól való elfordulás különböző módjai jelentkeztek válaszként. Az esztétikai gondolkodás magyarországi átalakulása az első világháború után bekövetkezett nemzeti identitástudat megrendülésének traumatikus élményétől is aligha függetleníthető.

Gulyás Pál *Út a Kalevalához* című esszéjében így ír a modernista hagyomány folytathatatlanságáról: „Ady sorseszménye, lassan rájöttünk, nem a mienk volt. Egy objektívabb fordulatra lett szükség, egy új egyensúlyra ember és természet között. Egy kifelé forduló szemre, olyan körképző pontra, amely a természetből tér vissza önmagába, amely már egyúttal én. A termé-

szeten át én.”⁴ Természet és én egyensúlyának felbomlását Gulyás az individualitás felerősödéseként látta, amelyet ő a magyar irodalomban egészen Ballasitól kezdődő folyamatként értelmez. A XIX. századi népi klasszicizmust a személyiség és a személytelenség összeegyeztetési kísérletének tekintette, amely után Vajda és Reviczky líráján keresztül egyenes út vezetett a *Nyugat* íróinak énközpontúságához. A természethez való odafordulás gulyási igénye rokonságot mutat Schiller *A naiv és szentimentális költészetéről* című írásával. Gulyás egy helyen egy egyszerű hadházi földművesnek a természetről való megnyilatkozását így jellemzi: „Meghatott engemet a kakukszónak a májusi harmatos árpával való összehangolása. Éppen az volt a szép, hogy ő nem akart abban a pillanatban költő lenni és mégis költő volt.”⁵ A földműves nem alakít ki reflexív viszonyt a természethez, hanem rajta keresztül szólal meg a természet, ő maga is természetként jelenik meg. Olyan a schilleri értelemben vett naiv költő, akit nem érintettek az önkényes és mesterkelt formák bomlasztó hatásai. Gulyás az általa negatív értelmű jelzőként használt „irodalmiságban” többek között éppen a természet megszólaltatását akadályozó nyelvi, formai kifejezőmódot látott. Innen válik értelmezhetővé, miért kritizálta a népi klasszicizmust, egyebek mellett Arany *Toldiját* is: „egy népibe oltott, népi fölé helyezett, azt esztergályozó és racionalizáló deákos klasszikum nem engedte a népi elemek szuverén érvényesülését és kiaknázását.”⁶

A költészetnek a természethez való visszatérését sürgető elképzelés mögött bizonyára az a szintén Schiller által leírt elgondolás áll, mely szerint az ember csak a természet gyermekeként volt boldog és tökéletes. Ezt az állapotot Gulyás az ősi Egység fogalmával jelöli, amelyet a természettől való leválasztatlanság, és az emberi individualitás hiánya jellemez.⁷ Az, hogy a kultúrát és a civilizációt szembeállítja, s a kultúrát ezen Egység, vagy másként mondva az osztatlan emberi szellem forrásának tartja, összecseng azzal a schilleri állítással, amely szerint a kultúrának kell visszavezetnie bennünket a természethez. Gulyás elképzelése rávilágít a népi mozgalom azon utópisztikus elgondolására, mely elkerülhetőnek vélte a kelet-európai régió városiasodásának hátrányos következményeit.⁸ Schiller említett írásában az antik görög kultúra az, amelyben meghittén tudott élni a nép a szabad természetel. Gulyás Pálnak az antik görögösről kialakított képe annyiban eltér a schilleritől, amennyiben nem tételezi a görögök természethez való naiv viszonyát. Ahogy a *Homéros 1936-ban* című esszéjében írja: „Homérosnál is felrémlik a Természet Ding an sich-je, de csak egy-egy pillanatra. A görög konkrétság, a homérosi urbán-kultúrbázis visszariad az éfelétől, mert nem tudja kézzelfogni.”⁹ Szintén erre az eltérésre mutat rá, hogy bár Gulyás az *Iliászban* a népmesei képzeletmozgást kézzelfoghatónak tartja, az eposz nyelvi megformáltságát szertartásosnak és „parnasszien egzakt” minősíti, a magas irodalom, az irodalmiság jellemzőit látja bennük. Amit azonban értékesnek

és követendő mintának lát a homéroszi műben, az az individuálisra hangolt modern irodalom ellentéte: a görög személytelenség, a mű kollektív jellege.

A múlt században a kulturális tradícióra bizonyos mértékig Gulyáshoz hasonló módon rákérdező Kölcsey és Arany számára a görögség olyan összetartó középponttal rendelkező szerves kultúrát jelentett, amely az idegen hatásokat saját jelleméhez tudta hasonítani.¹⁰ Gulyás az idegen eredetű tudásformák átsajátításával magyarázza a görög hagyomány rétegzettségét, amely egyáltalán lehetővé teszi a későbbi korok általi megszólaltathatóságát. A XIX. századi elődök a homéroszi eposz jelentőségét abban látták, hogy a nyelvileg és kulturálisan összetartozó közösség számára képes saját hagyományában gyökerező világot adni. Ezzel sokban rokon koncepciót fejt ki Gulyás Pál *A görög dráma jellegvédelme és változásai* című esszéjében: „A görög dráma sorsa és alkatának vizsgálata arról győzött meg, hogy a nagy alkotások megkívánják a zárt teret, még ha a végtelenséget akarják is kifejezni, – megkívánják az etnikai zárt teret, azaz szükséges, hogy egy népi közösség acélgyűrűje szorítsa be a kifejezendő világot.”¹¹ A nemzeti-nyelvi hagyomány által hordozott közösségi világvélemény hiánya, illetve az ezt közvetítő kollektív mű hiánya az, amely Gulyás szerint Arany költői lehetőségeit is leszűkítette: a szophoklészi tragédia tökéletessége „különbözik az Arany Jánosétól. Nem zavarták meg a fejlődésben, Sophoklésnek nem kellett mesterséges epikai injekciókat igénybe vennie, nem volt evolúciós gátlása, – mitológiákat zengett fülébe a fű, fa, lomb... Homéros biztos, széles háta tartotta Kadmos városát.”¹²

A magyar kultúra szerves fejlődésének elmaradásából Gulyás gondolatrendszerében egyenesen következik a nemzeti identitás válsága. Ezért lesz döntő jelentősége annak, hogy az ő vélekedése szerint már Balassinál megszakadt „népi” hagyomány folytonosságát fel lehessen éleszteni. A fundamentumként értett hagyomány elhagyása ebben a romantikus eredetű értelemkonstrukcióban csak az integer közösség felbomlásához vezethet. Azt, hogy Gulyás lehetőségként tételezett valamely autentikus eredethez való visszatérést, jól mutatja a történetiségről alkotott elképzelése. *Nyugaton át Kelet felé* című esszéjében a népek történetét olyan arcváltásokként jellemzi, amelyek mögött bár eltemetve, de létezik egy változatlan, originális arc. A népi mozgalom tagjait olyan bűvárokként írta le, akik ezt az eltemetett arcot a tenger mélyéről a felszínre hozzák. Látható, hogy ez a hagyományfelfogás a tradíció értékességét nem annak kulturális teljesítőképességében, hanem originalitásában határozza meg. Gulyásnál a kultúra archaikumában megtalálható konstans elemmel szoros kapcsolatban áll a közösségek integritását a történeti változások ellenében biztosító, a közösség mélyszerkezetében meghúzódó célöszön. Azáltal, hogy e kollektív célöszön lehetséges kifejeződési formáját az irodalmi alkotásban látta, nála a költőnek mindig szociális, politikai felelőssége van. Ez az elképzelés annyiban bizonyára eltér

a romantikus én küldetéstudatától, amennyiben a közösségi feladatvállalás nem az én felnagyítását, de annak eltüntetését végzi el. A költő úgy válik a gulyási értelemben vett géniusszá, hogy a fundamentális hagyomány az ő közvetítésével képes érvényes válaszokat adni a kor kérdéseire, így biztosítva a nemzeti identitás folytonosságát. Ezen irodalomszemlélet viszonylagos jelenkori hatástörténeti hiányát valószínűleg éppen az okozza, hogy a közösség egymás mellett létező tradíciói között az eredet fogalma mentén végrehajtott szelekció az értékek sem történeti, sem egyidejű felsokszorozódását nem képes méltányolni.¹³

Ismert, hogy a népi mozgalom az archaikus népi kultúrában látta az egykor megszakadt szerves fejlődés folytathatóságának bázisát. A *Nyugaton át Kelet felé* című írásában Gulyás Pál az eltemetett originális kultúra hordozójaként az ősi magyar népzénet, a magyar paraszt gondolkodását és a legrégebbi összefüggő nyelvemlékünket említi. Sőt, egy helyen a pentaton skálát a fundamentális igazság közvetítőjének nevezi. Látható, hogy ezt az elgondolást nem érintette meg Kölcsey azon megállapítása, mely szerint az alsóbb „életkörben” születő magyar „pórdal” nem képes a kultúra továbbfejlődésekor ösztönző erőként szolgálni.¹⁴ Gulyás nem számolt azzal a ténnyel, hogy a szerves fejlődéshez azért nem lehet problémátlanul visszatérni, mert a magyar irodalom általa sokat kárhoztatott beszédmódjai éppen a hagyománytörténet nyelvi létmódja miatt soha nem lesznek megkerülhetők. A magyar kollektív mű, az őseredeti eposz egykori létezését elvetve Gulyás közel kerül Aranyhoz, aki feltételezte, hogy naiv eposzunk valaha volt, de megsemmisült, feledésbe merült.¹⁵ Gulyás Pál a magyar kollektív mű hiányát a finn eposz, a *Kalevala* átsajátításával kísérelte meg pótolni. A *Kalevalában* megtalálta mindazon elemeket, amelyek egy értékes, autentikus hagyomány megjelenési formáját jellemzik. Annak a kérdésnek a megválaszolásával azonban a nyelvi megelőzöttség tapasztalatának hiánya miatt adós maradt, hogy a harmincas évek költői köznyelvének és a magyarra lefordított finn eposz nyelvének termékeny interakciója miképpen történhetne meg. Ez a kérdés azért nem kerülhetett be látómezőjébe, mert a poétikai beszédmódok általa sürgetett leváltását nem nyelvek kölcsönhatásaként, hanem egyszerű lecseréléseként értette. Abban, hogy mintaként éppen ezt a művet állította a magyar kultúra elé, több tényező játszott közre. A harmincas évek politikai szituációjára felelő egyik válaszkísérlet a közép-európai regionalizmus s a vele összekapcsolódó harmadikutas koncepció volt. Gulyás a nagybirodalmak árnyékában élő kis népek önigazolását jelentő „Isten nagy a legnagyobbakban és legnagyobb a legkisebbekben” mondás megvalósulását látta a finn eposzban. Olyan műnek tartotta – s ez rávilágíthat Gulyás Pál történetiség-felfogásának szerkezetére –, amelynek jelenbeli érvénye az aktualitásából ered. Ahogy az eposzt tárgyaló esszéjében írja: „A kis világot védi a Kalevala tiszta dallama. A Kalevala: a kis népek apológiája. Most időszerű csak!

Mert bizony sohasem álltunk még ily közel – a semmihez... A Kalevala éppen most jön segítségünkre.”¹⁶ A mű tehát akkor válik aktuálissá, ha a kor döntő kérdéseire adott válaszként tudja a közösség érteni. Arra, hogy a hagyományozott tudással való termékeny dialógus, a múlt jelenvalóvá tétele csak a jelen aktív közreműködésével történhet meg, Gulyás Pál következő sorai bizonyára rámutatnak: „Az igazságok évezredek óta meg lehetnek fogalmazva. A kultúrát mégsem elég mint egy szótárt könyv nélkül megtanulni, – »bevágni« – az igazságokat elsősorban saját magunknak kell meghódítanunk. A kész eredményeket fel kell forgatni, mint a földet a magvetés előtt. Az igazi műveltség: a kész eredményeknek és az új igényeket támasztó életnek a küzdelme és egyensúlyba állítása.”¹⁷

Az eddig említetteken kívül a *Kalevalá*hoz való odafordulás hozadékát abban is látta, hogy a szövegdallam sok hasonlóságot mutat az évezredek ősmagyar dallamvilágával. Ahogy a homéroszi eposzok megszólíthatóságát az általuk közvetített görög kultúra sokoldalúságában, rétegzettségében fedezte föl, úgy a *Kalevala* kapcsán is az eltérő – finnugor, germán-viking, középkori római katolikus – hatások termékeny összeillesztését emelte ki. Mindezeket túl a finn eposzban fellelte azt a schilleri naiv költészetet, amely szerint Homérosznál csak nyomokban található meg. A naiv szemlélet és az eposz által színre vitt rétegzett kulturális hagyományrend Gulyás Pál-i összeegyeztetése azt a problémát azonban bizonyára figyelmen kívül hagyja, hogy például a középkori elemek aligha tekinthetők a naiv költészet kifejezőmódjának.

A finn eposznak a magyar irodalom elé mintaként való állítása implikálja a kérdést, hogy miképpen lehetséges egyáltalán a kultúrák közötti átjárhatóság. Madáchról írott esszéjének itt következő kijelentése nyilvánvalóvá teszi, hogy ezeket individualitásokként képzelte el: „Minden nép más-más beidegződés alatt hajlik az egyetemes ideákra.”¹⁸ Ugyanakkor abból, hogy a hagyományrendek összetettségének eredetét az idegen tradícióelemek átsajátításában látta, következik, hogy az individuális kultúrák közötti közvetítést nem tartotta lehetetlennek. Valószínűleg azért, mert a nemzeti kultúrák eltemetett archaikuma szerint egyvalamiben közös: mindegyik Isten alkotása.¹⁹ Ezáltal viszont a saját nemzeti jelleg felszínre hozása nem a kulturális szeparáció eszköze, hanem az egységes, univerzális kultúrában való részesezés lehetősége lesz. Gulyás Pál így kapcsolta össze a hagyomány organikus fejlődéséhez való visszatérés igényét a közösségek közötti párbeszéd fenntartásának felismert fontosságával.

- 1 Vö. GULYÁS Pál, *Nyugaton át Kelet felé. Mély magyarság* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, Bp., 1993, 159–165.
- 2 Vö. POMOGÁTS Béla, *A tárgyias költésztől a mitologizmusig*, Bp., 1981; GÖRÖMBEI András, *Költészetünk és a népi líra*, Alföld, 1984/12, 3–4.
- 3 Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban* = Uő, „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*, Bp., Balassi, 1995, 151–161.
- 4 GULYÁS Pál, *Út a Kalevalához*, Válasz, 1937/4, 198.
- 5 GULYÁS Pál, *A Kalevaláról* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 41.
- 6 GULYÁS Pál, *Út a Kalevalához*, Válasz, 1937/4, 199.
- 7 GULYÁS Pál, *Homéros 1936-ban* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 80.
- 8 Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *i. m.*, 160.
- 9 GULYÁS Pál, *Homéros 1936-ban* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 78.
- 10 Vö. S. VARGA Pál, „...Az ember véges állat...” *A kultúrantropológia irányváltása a felvilágosodás után – Herder és Kölcsey*, Fehérgyarmat, 1998, 71–77., ill. 81–93.
- 11 GULYÁS Pál, *A görög dráma jellegvédelme és változásai* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 81.
- 12 Uo., 89.
- 13 Gulyás Pál hagyomány szemlélete sok rokonságot mutat Németh László harmincas évekbeli esszéinek tradícióértelmezésével. Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A múlt jelenléte. Németh László és a Sorskérdések* = Uő, *Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*, 117–134. és SZIRÁK Péter, *Olvasásmód és ön(megértés). Hozzászólás a Németh László-esszék olvasástörténetéhez*, It, 1998/3, 482–492.
- 14 Vö. S. VARGA Pál, *i. m.*, 76.
- 15 Vö. uo., 85.
- 16 GULYÁS Pál, *A Kalevaláról* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 29.
- 17 GULYÁS Pál, *Egy százhusz éves „diletáns” irodalmi tanulmány. Domby Márton Csokónai életrajza*, Protestáns Szemle, 1937, 472.
- 18 GULYÁS Pál, *Madách*, Válasz, 1934/1, 44.
- 19 Vö. GULYÁS Pál, *Nyugaton át Kelet felé. Mély magyarság* = Uő, *Nyugaton át Kelet felé*, 162.